

Ἡ κληρονομιά καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας*

Π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ

Ὁ Arnold Toynbee ξεκινάει τὸ ἔργο του *A Study of History* μὲ μιὰ ἐρώτηση: Τί ἀποτελεῖ ἓνα πεδίο κατανόησης στὴν ἱστορική μελέτη; Ἐνα πεδίο κατανοητό, δηλαδή κατανοητό ἀπὸ μόνο του ἢ αὐτονόητο; Ὁ Toynbee ὑποστηρίζει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐθνική ἱστορία (τουλάχιστον στὴν Εὐρώπη) ποὺ νὰ ἐρμηνεύεται ἀπὸ μόνη της, ἐκτὸς κι ἂν γίνῃ ἀντιληπτὴ σὲ ἓνα εὐρύτερο πλαίσιο ὡς ἀναπόσπαστο μέρος ἑνὸς περιεκτικοῦ συνόλου. Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Toynbee, μόνο ἡ Δυτικὴ Κοινωνία ἢ ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς (τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν συμπεριλαμβανομένων ὅπωςδήποτε) θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἓνα κατάλληλο καὶ ἀπὸ μόνο του κατανοητό πεδίο ἱστορικῆς μελέτης. Ἀλλὰ ὁ Toynbee ἀρνεῖται κατηγορηματικὰ νὰ προχωρήσει παραπέρα. Προφανῶς ὑπάρχουν καὶ ἄλλες περιοχὲς ἱστορικῆς μελέτης, ὅπως ἡ Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Κοινωνία ἀνατολικά καὶ νοτιοανατολικά τῆς Εὐρώπης, ἡ Ἰσλαμικὴ Κοινωνία κ.ἄ. Ὅμως, ὅλα αὐτὰ δὲν συμπεριλαμβάνονται στὸν πολιτισμικὸ κόσμον τῆς Δύσης καὶ μιὰ ὅποιαδήποτε ἱστοριοφιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τοῦ πεπερωμένου τῆς Δύσης μπορεῖ νὰ τὰ ἀγνοήσει. Ἡ δυτικὴ κοινωνία ἢ ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς εἶναι ἔτσι αὐτοἔρμηνευόμενο ἢ αὐτάρκες βασίλειο. Ὁ Toynbee ἀναγνωρίζει κάποιες ἐξωτερικὲς ἐπιρροὲς ἐπὶ τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, τὶς ἀπορρίπτει ὅμως ὅλες μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ «ἐξωτικές». Οἱ περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται εἶναι: ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία, ἡ κινεζικὴ ζωγραφικὴ, ἡ ἰνδικὴ θρησκεία.

Αὐτὲς οἱ ἀπόψεις εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὲς καὶ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὸ θέμα μας. Ἔχει, πράγματι, ἡ Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Χριστιανοσύνη νὰ προσ-

* Τὸ κείμενον αὐτὸ ἀποτελεῖ ὁμιλία τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, ἡ ὁποία ἐκφωνήθηκε στὶς 4 Νοεμβρίου τοῦ 1948 στὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια τοῦ Θεολογικοῦ Σεμιναρίου τοῦ Ἁγ. Βλαδίμηρου στὴ Νέα Ὑόρκη τῶν Η.Π.Α. Ἡ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπον «The legacy and the task of Orthodox theology» *Anglican Theological Review*, 31: 2 (1949) σσ. 65-71, ἔγινε ἀπὸ τὴν Ζωὴ Πλιάκου, ἐνῶ ἡ ἐπιμέλειά του ἀπὸ τοὺς Στ. Γιαγκάζογλου καὶ Ν. Ἀσπροῦλη.

φέρει κάτι στη Δύση; Και δὲν θὰ ἔπρεπε μιὰ τέτοια προσφορὰ νὰ περιφρονηθεῖ καὶ νὰ ὑποβαθμιστεῖ ὡς «ἑξωτική» καὶ ἐπικίνδυνη εἰσβολὴ γιὰ τὸ ἁγιασμένο ἔδαφος τῆς Δυτικῆς Χριστιανοσύνης; Πρέπει νὰ διδαχτοῦμε κάτι ἀπὸ αὐτὸν τὸν διαφορετικὸ καὶ ξένο κόσμο; Ἐννοῶ ἐμεῖς οἱ ἐκ γενετῆς ἢ ἐξ υἰοθεσίας δυτικοί. Συμφωνοῦμε μὲ τὴν διάγνωση καὶ τὴν ἀντίληψη τοῦ Toynbee; Ὑπάρχουν πάρα πολλοὶ λόγοι γιὰ νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ κανεὶς. Σὲ κάθε περίπτωση καὶ οἱ δύο κοινωνίες, ἡ δυτικὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξη, ἔχουν τὴν ἴδια καταγωγὴ καὶ τὶς ἴδιες ἱστορικὲς ρίζες, εἶναι παιδιὰ καὶ κληρονόμοι τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου. Δὲν θὰ ἦταν ἀκριβὲς νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἐξελίχθηκαν παράλληλα, γιατί οἱ παράλληλες γραμμὲς δὲν ἔχουν κοινὰ σημεῖα καὶ οἱ δύο κοινωνίες μας σαφῶς καὶ ἔχουν τουλάχιστον ἓνα κοινὸ σημεῖο, ἐννοῶ τὴν κοινή τους ἀφετηρία: εἶναι βλαστάρια τῆς ἴδιας ρίζας. Ἐξάλλου, στὴ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας τους ἔχουν περισσότερα σημεῖα ἐπαφῆς, παρὰ συγκρούσεις ἢ διαμάχες. Κάποιος θὰ μπορούσε νὰ τὶς ἀποκαλέσει πολιτισμικὰ ἀδελφές. Καὶ τολμῶ νὰ πῶ ὅτι αὐτὲς οἱ ἀδελφές ἦταν σιαμαῖες. Καὶ γνωρίζουμε ὅλοι πολὺ καλά, ὅτι ἀκόμη καὶ μὲ ἔμπειρο καὶ ἰκανὸ χειρουργὸ ὁ ἀποχωρισμὸς τῶν σιαμαίων εἶναι ἐπικίνδυνη καὶ ἀμφίβολη ἐπέμβαση. Φοβᾶμαι ὅτι ἀκριβῶς αὐτὸ συνέβη. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ, ἢ μάλλον ἡ μεγαλύτερη τραγωδία τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, στὴν πραγματικότητα τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανοσύνης, ἦταν ὅτι οἱ δύο αὐτὲς Χριστιανικὲς Κοινωνίες χωρίστηκαν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὁ ἱστορικὸς διατρέχει σοβαρὸ κίνδυνο νὰ παρανοήσῃ καὶ νὰ παρερμηνεύσῃ τὴν ἱστορία κάθε μίας ἀπὸ αὐτὲς, ἐὰν τολμήσῃ νὰ ἀγνοήσῃ τὸ βασικὸ αὐτὸ γεγονὸς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι καμία δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἢ νὰ γίνῃ καταληπτὴ ἀπὸ μόνη της, ὅταν ἐκλαμβάνεται χωριστά. Καὶ οἱ δύο κοινωνίες εἶναι μέρη ἑνὸς διαμελισμένου κόσμου καὶ, παρὰ τὸ Σχίσμα, ἀποτελοῦν μιὰ ἐνότητα. Μόνο στὴν προοπτικὴ αὐτῆ τοῦ χριστιανικοῦ διαμελισμοῦ μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ κατανοηθεῖ ἡ ἱστορία Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Ὁ αὐτο-ἐρμηνευόμενος χαρακτήρας τῆς Δυτικῆς Κοινωνίας δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἓνα παραπλανητικὸ καὶ πραγματικὰ ἐπικίνδυνο κατασκευάσμα. Ἡ δυτικὴ χριστιανοσύνη δὲν εἶναι καὶ ποτὲ δὲν ἦταν ἓνας κόσμος ἀνεξάρτητος, ἀλλὰ μέρος ἢ τμῆμα ἑνὸς εὐρύτερου ὅλου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν χριστιανοσύνη τῆς Ἀνατολῆς. Μόνο ὁ Χριστιανισμὸς ὡς ὅλον ἀποτελεῖ ἓνα ὄντως αὐτοερμηνευόμενο πεδίο μελέτης.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι παραβλέπουμε τὸ γεγονὸς τῆς διάσπασης ἢ ὅτι ἀγνοοῦμε τὶς βαθιὲς διαφορὲς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Ὅμως αὐτὲς οἱ διαφορὲς ἀκόμη καὶ οἱ ἀποκλίσεις μπορεῖ νὰ κατανοηθοῦν καὶ νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ ἀκρίβεια μόνο ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς διάσπασης. Ἡ χριστιανοσύνη ἦταν κάποτε

ένωμένη. Τὸ πρῶτο ρήγμα τῆς ἐνότητος ἦταν τὸ σχίσμα μεταξύ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης. Μποροῦμε νὰ καταλάβουμε ἢ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἐξέλιξη τοῦ παπικοῦ θεσμοῦ ἐὰν δὲν ἔχουμε ὑπόψη μας τὴν διαρκῆ ἔνταση μεταξύ τῶν δύο κέντρων ἐξουσίας, τὴν Παλαιὰ καὶ τὴ Νέα Ρώμη; Καὶ βέβαια ὑπῆρχε ἔνταση, ἢ ἀνταγωνισμὸς ἂν προτιμᾶτε, ὅμως σαφῶς καὶ δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἀνταγωνισμὸ δύο ξένων μεταξύ τους δυνάμεων, ἀλλὰ γιὰ συναγωνισμὸ μεταξύ δύο ἐπισκόπων τῆς Ἰδίας Ἐκκλησίας. Ἦταν συναγωνισμὸς γιὰ τὴ δικαιοδοσία ἐπὶ τοῦ ἰδίου κόσμου. Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπαιτοῦσε νὰ εἶναι οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ ἡ Ρώμη ἀπέριπτε καὶ ἀμφισβητοῦσε συνολικὰ τόσο τὸν τίτλο ὅσο καὶ τὴν ἀπαίτηση. Καὶ ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ὡς τὸν μόνον νόμιμο ἐπικεφαλῆς μιᾶς παγκόσμιας Αυτοκρατορίας, δηλαδὴ τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας. Γιὰ τὴν Ἀνατολή, ἓνας αὐτοκράτορας στὴ Δύση δὲν ἦταν παρὰ σφετεριστῆς. Ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τοῦ Μεσαίωνα θὰ παραμείνει γιὰ μᾶς ἐντελῶς ἀκατανόητη, ἂν δὲν καταφέρουμε νὰ καταλάβουμε ὅτι Ἀνατολή καὶ Δύση δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ δίδυμα πού ὁ χωρισμὸς τους ἔχει προκαλέσει βλάβη. Ὑπῆρξαν συνεργάτες στὴν ἴδια ἱστορικὴ ἀναζήτηση. Συχνά, ὑπῆρξαν ἀνταγωνιστές. Ὅμως τόσο ὁ ἀνταγωνισμὸς ὅσο καὶ ὁ συναγωνισμὸς ἐνώνουν, ὅπως καὶ οἱ συμμαχίες. Τὸ σημαντικό εἶναι πὼς τόσο ἡ Δύση ὅσο καὶ ἡ Ἀνατολή εἶναι ἀτελεῖς ὅσο παραμένουν διηρημένες. Ὁ στόχος τῆς ἐπανένωσης τίθεται καὶ στὶς δύο ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῆς Χριστιανικῆς ἱστορίας. Ἀπὸ αὐτὸ ἐκπηγάζει ἡ οἰκουμενικὴ ἰδέα.

Στὸ πεδίο τῆς θεολογίας, διάσπαση σημαίνει διάλυση τῆς χριστιανικῆς παράδοσης. Γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἡ θεολογία τῆς Χριστιανοσύνης ἦταν μία καὶ ἐνιαία, ὑπὸ τὴν ἀδιαμφισβήτητη κυριαρχία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ διδασκάλων. Μέχρι τὸν ἅγιο Αὐγουστίνου ἡ δυτικὴ θεολογία βασικά ἦταν ἑλληνικὴ, ἔστω καὶ ὑπὸ λατινικὸ ἔνδυμα: Οἱ ἅγιοι Ἰλαρίων, Ἀμβρόσιος καὶ Ἱερώνυμος δὲν ἦταν παρὰ ἐρμηνευτὲς τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης. Ἀκόμη καὶ ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος ἦταν βαθειὰ ἑλληνιστῆς στὸ πνεῦμα. Καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς εὐκόλως ταιριάζει στὸ ἴδιο ἑλληνιστικὸ πλαίσιο. Καὶ ὕστερα ἔρχεται στὴ Δύση ἡ καταστροφή. Πρόκειται γιὰ μιὰ γενικὴ ἔκλειψη καὶ πολιτισμικὴ παρακμὴ στὴ Δύση ἀμέσως μετὰ τὸν Αὐγουστίνου. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ξεχάστηκε σχεδὸν ἐντελῶς ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς λογίους. Ὁ ἴδιος ὁ Αὐγουστίνος δὲν μποροῦσε νὰ διαβάσει ἑλληνικά. Μικρὸ μέρος τῆς ἑλληνικῆς πατερικῆς κληρονομιάς ἦταν διαθέσιμο σὲ λατινικὴ μετάφραση, καὶ μόνον πολὺ λίγοι ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους λογίους τῆς Δύσης μποροῦσαν νὰ ἔχουν γλωσσικὴ πρόσβαση στὰ πρωτότυπα κείμενα. *Graeca non leguntur*. Χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση εἶναι

έντονα αίσθητή άκόμη και στην πιο σκοτεινή περίοδο, αλλά ήταν, όπως δήλωσε προσφυώς ένας σύγχρονος Άμερικανός λόγιος, «επίδραση ή όποια στο μεγαλύτερο της μέρος είναι άνώνυμη». Άσφαλώς, ό άγιος Ίωάννης ό Δαμασκηνός υπήρξε κυρίαρχη αύθεντία για όλη τή διάρκεια της σχολαστικής περιόδου και ό Ψευδο-Διονύσιος έχει ασκήσει μιá άνευ προηγουμένου επίρροη στη Δυτική μυστική θεολογία και πνευματικότητα. Θα πρέπει να άποφεύγουμε κάθε είδους υπεραπλούστευση. Όστόσο, ή όργανική σχέση με την Άνατολή διεκόπη και ή άμοιβαία άποξένωση μεταξύ των δύο ήδη χωρισμένων τμημάτων αύξήθηκε γρήγορα και σταθερά. Οί σημαντικότεροι διδάσκαλοι του Μεσαίωνα άναγνώριζαν τή μεγάλη σπουδαιότητα των Έλλήνων Πατέρων και βίωναν με όδύνη τήν έλλειψη της Πατερικής γνώσης. «Μās λείπουν άναρίθμητα τμήματα θεϊκής σοφίας» άναφέρει ό Roger Bacon στο έργο του *Compendium studii philosophiae*. «Πολλά βιβλία των ιερών κειμένων παραμένουν άμετάφραστα... και άναρίθμητα βιβλία Έβραίων και Έλλήνων συγγραφέων λείπουν άπό τους Λατίνους. Ός εκ τούτου ή Έκκλησία παρακαμάζει». Η χριστιανική θεολογική παράδοση ύποβαθμίστηκε ύπερβολικά στη Μεσαιωνική Δύση. Η χαμένη ίσορροπία δέν μπορούσε να άποκατασταθεί άπό τήν άνάκτηση ή τήν εκ νέου άνακάλυψη των σεβαστών άρχαίων κειμένων ή γραφών. Το πνευματικό κλειδί για τήν προσέγγισή τους είχε χαθεί. Μέχρι τίς ήμέρες μας οί Έλληνες Πατέρες είναι άκόμη άγνωστοι και ξένοι για τόν μέσο θεολόγο στη Δύση. Έχει έντελώς ξεχαστεί ότι υπήρξαν, και πρέπει να θεωρούνται, διδάσκαλοι και Πατέρες της Καθολικής και Οικουμενικής Έκκλησίας, και όχι μόνο διδάσκαλοι της Άνατολής. Όστόσο, πρέπει να πούμε ότι ζούμε τώρα σε μιá έποχή πατερικής άναβίωσης. Για άκόμη μιá φορά οί Έλληνες Πατέρες άναγνωρίζονται ως ίκανοι και άσφαλείς όδηγοί σε πολλές περιοχές της Χριστιανικής Δύσης. Και σ' αύτή τήν εκ νέου άνακάλυψη των Πατέρων, ύπάρχει μιá βέβαιη έλπίδα για επανένωση της Χριστιανικής παράδοσης, για άποκατάσταση του γνήσιου, του καθολικού πνεύματος. Βέβαια ή έπιτυχία κάθε προσπάθειας έξαρτάται πάρα πολύ άπό τή σωστή προσέγγιση.

Στο σημείο αυτό ή όρθόδοξη θεολογική κληρονομιά άποκτá ύψιστη σημασία και σπουδαιότητα. Στην Όρθόδοξη Έκκλησία ή πατερική διδασκαλία είναι κάτι πολύ περισσότερο άπό σεβαστή παράδοση του παρελθόντος. Παραμένει ζωντανή, όπως ήταν πάντοτε, στη λειτουργική πράξη της Έκκλησίας. Δέν είναι άποκλειστικά μόνο άντικείμενο έπιστημονικής έρευνας ή ιστορικής μελέτης. Πιο πολύ είναι και άποτελεϊ φυσιολογικό περιβάλλον της καθημερινής λατρείας. Η Όρθόδοξη Έκκλησία κρατάει άκόμη τó κλειδί για τήν προσέγγιση

τοῦ θησαυροῦ τῶν Πατέρων. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι θεολόγοι χρησιμοποίησαν ἀρκετὰ συχνὰ αὐτὸ τὸ κλειδί. Εἶχε καὶ ἡ θεολογία στὴν Ἀνατολή τὶς σκοτεινὲς καὶ κακὲς ἡμέρες τῆς. Τὸ πατερικὸ πνεῦμα ἦταν δυνατὸ καὶ στιβαρὸ μέχρι τὴν τελικὴ κατάρρευση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ πατερικὴ περίοδος στὴν Ἀνατολή δὲν ἔκλεισε οὔτε ὀλοκληρώθηκε μὲ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό. Ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ ἱερός Φώτιος, ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς – γιὰ νὰ ἀναφέρω μόνο τοὺς σημαντικότερους – ἀνήκουν στὴν ἴδια ἀδιάσπαστη συνέχεια. Καὶ κατὰ τὸν 14ο αἰ. ἡ βυζαντινὴ θεολογία ἦταν ἀρκετὰ δυνατὴ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἐπίθεση τοῦ Θωμιστικοῦ σχολαστικισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε πάρει τὸν δρόμο καὶ πρὸς τὴν Ἀνατολή. Καὶ κατόπιν ἔρχεται στὴν θεολογία αὐτὴ μία διακοπή. Ἡ Ἑλληνικὴ διασπορὰ στὴ Δύση ἐπέθηκε σὲ κάθε νεωτερισμὸ τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Ἡ θεολογικὴ διδασκαλία γιὰ ἓνα διάστημα διεκόπη στὴν ὑποδουλωμένη Ἑγγὺς Ἀνατολή. Γιὰ ἀρκετὸ χρόνο ἐπικράτησε ἐκλεκτικισμὸς καὶ σύγχυση. Κατὰ τὸν 17ο αἰ. ἓνας Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης συνέταξε μία Κατήχηση ἐμφορούμενη ἀπὸ καλβινιστικὸ πνεῦμα, ἡ ὁποία βέβαια ἀπερρίφθη ἀμέσως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Τὴν ἴδια στιγμή συχνὰ χρησιμοποιήθηκε λεξιλόγιο τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, μᾶλλον ἀπερίσκεπτα, καὶ υἱοθετήθηκαν κάποιοι παρόμοιοι ρωμαϊκὲς ἀπόψεις. Κατὰ τὸν 17ο αἰ. ἐπίσης, οἱ πρῶτες θεολογικὲς σχολὲς στὴ Ρωσία χρησιμοποιοῦσαν τὴ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἦταν μᾶλλον ρωμαϊκοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πνεύματος – γιὰ ἓνα διάστημα ὁ Ἀκινάτης καὶ ὁ καρδινάλιος Bellarmine ἐθεωροῦντο ἐξέχουσες αὐθεντίες. Ἀργότερα συνέβη μία ξαφνικὴ ἀλλαγὴ καὶ γιὰ ὅλον τὸν 18ο αἰ. τὸ περιεχόμενο τῶν θεολογικῶν σπουδῶν στὰ σεμινάρια καὶ στὶς ἀκαδημίες τῆς Ρωσίας εἶχε ὡς βάση αὐθεντίες ἀπὸ τὸν προτεσταντικὸ χῶρο. Τὰ λατινικὰ εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ὡς γλῶσσα διδασκαλίας περίπου ἓναν αἰῶνα πρὶν. Ἐπρόκειτο γιὰ μία ἀφύσικη «ψευδομεταμόρφωση» τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας. Πρέπει ὁμως νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι ἦταν οἱ θεολογικὲς σχολὲς ποὺ εἶχαν ξεστρατίσει – ἡ λατρευτικὴ Ἐκκλησία παρέμενε πιστὴ στὴν πατερικὴ παράδοση. Τὸ ἀτυχέστερο χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς ιστορικῆς περιπέτειας ἦταν μία ὀρισμένη ἔνταση, διάσταση καὶ ἀντίθεση μεταξὺ εὐσέβειας καὶ διδασχῆς. Αὐτὴ ἡ ἔνταση καὶ ἡ διάσπαση ξεπεράστηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ τοὺς ἡρωικοὺς ἀγῶνες τοῦ 19ου αἰ.

Ἡ πρώτη ὥθηση γιὰ ἀνανέωση ἦρθε ἀπὸ τὰ μοναστήρια, ὅπως εἶχε πολλὲς φορὲς συμβεῖ καὶ στὸ παρελθόν. Ἡ ἀναβίωση τοῦ θεωρητικοῦ μοναχισμοῦ, βασισμένου στὴν ἀκριβῆ βυζαντινὴ παράδοση, χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. καὶ εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸν Στάρετς Παῖσιο, μεγάλο ἰδρυτὴ τῶν μο-

ναστικῶν κοινοτήτων στὴ Μολδαβία. Ὁ Στάρετς Παΐσιος εἶχε διδαχτεῖ τὸ μοναχικὸ βίον στὸ Ἅγιο Ὅρος. Εἶχε πολλὰ πνευματικὰ παιδιὰ, τὰ ὁποῖα πῆγαν στὴ Ρωσία καὶ πέτυχαν νὰ ἀναβιώσουν καὶ νὰ ἀνασυγκροτήσουν σὲ πολλὰ μοναστήρια τὴν γνήσια ἀσκητικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία εἶχε ὑποβαθμιστεῖ καὶ σχεδὸν ξεχαστεῖ στὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Πολυάριθμα λατρευτικὰ βιβλία μεταφράστηκαν στὴ σύγχρονη γλῶσσα καὶ διαδόθηκαν εὐρύτατα. Ἀκόμη καὶ στὴ ρωσικὴ λογοτεχνία, π.χ. στὰ ἔργα τοῦ Ντοστογιέφσκυ καὶ τοῦ Γκόγκολ, γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἐπίδραση αὐτῆ τῆς πνευματικῆς ἀναβίωσης. Ἀργότερα, ἡ ἀναβίωση αὐτὴ συνδέθηκε καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὴν ἐκ νέου ἀνακάλυψη τῆς παραδοσιακῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης - ἐννοῶ τὴν ἐκ νέου ἀνακάλυψη τῆς ἀξίας αὐτῆς τῆς τέχνης. Γιατὶ ἡ θρησκευτικὴ τέχνη ἦταν πάντοτε γιὰ τὴν Ἀνατολὴ ἓνα εἶδος «θεολογίας τῶν χρωμάτων». Γιὰ τὸν Ὁρθόδοξο ἡ εἰκόνα δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀντικείμενο αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης ἢ ἀποκλειστικὰ λειτουργικὸ σύμβολο· δὲν εἶναι παρὰ «δογματικὸ κείμενο», ἢ ἀκόμη μίᾳ ἰδιάζουσα δογματικῆ μαρτυρία. Ἡ ἀγιογραφία, ὡς ἓνας ἰδιόμορφος τρόπος τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς, εἶναι μίᾳ χαρακτηριστικὴ δημιουργία τῆς Ἀνατολικῆς πνευματικότητας. Κι ἀκόμη, ὁ Duccio καὶ ὁ Giotto καὶ ἀργότερα ὁ El Greco ὀφείλουν μεγάλο μέρος τῆς θρησκευτικῆς ἐμβάθυνσής τους στὴν σχολὴ τῆς βυζαντινῆς ἀγιογραφίας, καὶ κανεὶς δὲν θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίσει αὐτὴν τὴν πραγματικότητα ὡς μίᾳ «ἐξωτικῆ» ἰδιαιτερότητα.

Ἐνα ἄλλο ἐγγεῖρημα ἦταν ἡ βιβλικὴ ἀναβίωση, ἡ ὁποία ἐνθαρρύνθηκε ἐν μέρει ἀπὸ τὴν πρωτοβουλία τῆς Βρετανικῆς Βιβλικῆς Ἐταιρείας. Τὸ πραγματικό, ὅμως, ἐπίτευγμα σὲ αὐτὸν τὸν τομέα ἦταν ἡ μετάφραση τῆς Βίβλου στὴν καθομιλουμένη ρωσικὴ γλῶσσα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, μὲ τὴν ὁποία ἀσχολήθηκαν γιὰ μισὸ περίπου αἰῶνα οἱ καλύτεροι θεολόγοι καὶ ἡ ὁποία ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας στὶς δεκαετίες 1860 καὶ 1870. Πίσω ἀπὸ ὅλο αὐτὸ τὸ ἔργο βρισκόταν ὁ Μητροπολίτης Φιλάρετος, ἐπίσκοπος Μόσχας γιὰ σαράντα ἐπτὰ χρόνια, ἄνδρας μὲ δυναμικὸ χαρακτήρα, βαθειὰ εὐσέβεια καὶ εὐρυμάθεια, καθὼς καὶ μέγας ἱεροκήρυκας. Σκοπὸς καὶ διαρκῆς ἐπιδίωξή του ἦταν νὰ γνωρίσει τὴν Ἁγία Γραφὴ ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐνθαρρυνθεῖ ἡ κατ' οἶκον μελέτη τῆς Βίβλου. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὑπῆρξε μέγας ἱεραπόστολος, ὅπως μισὸν αἰῶνα πρὶν ἦταν ὁ ἅγιος Τύχων τοῦ Ζαντόνσκ, πολὺ μεγάλος διδάσκαλος τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Καὶ οἱ δύο πέτυχαν ὥστε αὐτὴ ἡ νέα πνοὴ στὶς βιβλικὲς σπουδὲς νὰ συμβαδίζει μὲ τὴν ὀλοένα αὐξανόμενη ἐμπιστοσύνη στὴν αὐθεντία τῆς πατερικῆς παράδοσης. Ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος γεγονός εἶναι ὅτι σὲ αὐτὴ τὴν πνευματικὴ ἀνανέωση συμμετεῖχαν πολὺ εὐλαβεῖς

λαϊκοί της Ρωσίας. Περί τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., ἓνα μικρὸ φυλλάδιο γραμμένο ἀπὸ τὸν λαϊκὸ Ἀλέξιο Χομιακώφ σηματοδοτεῖ μᾶλλον τὴν πραγματικὴ θεολογικὴ ἀνανέωση, πάντοτε ἐντὸς τοῦ Πατερικοῦ πνεύματος. (Ἵπῃρχε ἀξιοσημείωτη πνευματικὴ συγγένεια μεταξὺ τοῦ Α. Möhler, μεγάλου ρωμαιοκαθολικοῦ ἐπιστήμονα καὶ ἱστορικοῦ, καὶ τοῦ Χομιακώφ.) Ἡ ἀνανέωση αὕτη συνίσταται στὴ σιβαρὴ ἀναδιατύπωση τῆς βιβλικῆς καὶ πατερικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὡς μυστικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄργανο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ ἐπίσης ὅτι τὰ σπουδαιότερα ἔργα τῶν Πατέρων, Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, μεταφράστηκαν καὶ εἶχαν εὐρεῖα διάδοση κατὰ τὸν 19ο αἰ. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐμπιστεύτηκε τὴ μετάφραση ἐπισήμως στὶς θεολογικὲς σχολές. Τὸ μεταφραστικὸ ἔργο κατανάλωσε πολὺ χρόνο, φροντίδα καὶ κόπο τῶν Ρώσων θεολόγων. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ δημοσιεύτηκαν ἀξιόλογες μελέτες γιὰ τὴν πατερικὴ θεολογία καὶ τὴν πρώιμη ἱστορία τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος.

Τὸ τελευταῖο καὶ πιὸ σημαντικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐξέλιξης στὰ ρωσικὰ πράγματα στὰ πρόσφατα χρόνια ὑπῆρξε ἡ ἐπιστροφή τῶν φιλοσόφων στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ προσπάθειά τους νὰ ἐρμηνεύσουν ἐκ νέου μὲ ἀκρίβεια τὴν πατερικὴ παράδοση μὲ σύγχρονους ὄρους, νὰ ἐπαναδιατυπώσουν τὴν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ὡς μία πλήρη φιλοσοφία ζωῆς. Ἡ προσπάθεια ἦταν εὐγενής, τολμηρὴ καὶ θαρραλέα. Δὲν χρειάζεται νὰ ἀποσιωπηθοῦν οἱ κίνδυνοι ἑνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος ἢ οἱ ἀποτυχίες ἐκείνων ποὺ ἀποτόλμησαν κάτι τέτοιο. Δυστυχῶς, ἡ νέα αὕτη ἐρμηνεία συνδέθηκε χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖο μὲ τὴν γερμανικὴ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία τῶν Hegel, Schelling καὶ Baader καὶ ὑπερβολικὰ πολλὺς μὴ ὑγιῆς μυστικισμὸς παρεισέφρησε στὰ συστήματα ποὺ δομήθηκαν ἀπὸ τὸν Vladimir Soloviev, τὸν π. Σέργιο Bulgakov, τὸν π. Paul Florensky καὶ ἴσως πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν ὕστερο Νικόλαο Berdyaev. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐπιδοκιμάσουμε τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὶς ἀναζητήσεις τους. Ἦρθε ὁμοῦς ὁ καιρὸς νὰ ἀκολουθήσουμε τὰ βήματά τους. Καὶ ἡ πρωτοφανὴς ἀνταπόκριση ποὺ προκάλεσε σὲ ὅλον τὸν χριστιανικὸ κόσμον ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία τοῦ Berdyaev εἶναι ἡ καλύτερη ἀπόδειξη ὅτι τὸ μήνυμά του δὲν θεωρήθηκε ἀλλότριον καὶ «ἐξωτικόν». Ἡ μόνιμη κληρονομιά αὐτῆς τῆς σχολῆς δὲν εἶναι οἱ ἰδιότυπες ἀντιλήψεις τους, ἀλλὰ κυρίως ὁ σκοπὸς τους: νὰ δείξουν καὶ νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐπιμείνει μὲ ἐμπιστοσύνη στὴν παραδοσιακὴ πίστη καὶ στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων, χωρὶς νὰ κάνει κανένα συμβιβασμὸ ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης του καὶ χωρὶς νὰ προδώσει τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ σύγχρονου κόσμου.

Ὁ σκοπὸς ἐνθουσιάζει περισσότερο ἀπὸ τὴν κληρονομιά. Καὶ ὁ στόχος τοῦ σύγχρονου ὀρθόδοξου θεολόγου εἶναι πολύπλοκος καὶ τεράστιος. Πρέπει πολὺ νὰ μαθητεύσει πρὶν ἀκόμη μπορέσει νὰ μιλήσει μὲ ἀuthεντία. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ συνειδητοποιήσει ὅτι ὀφείλει νὰ μιλήσει σὲ οἰκουμενικὸ ἀκροατήριον. Δὲν μπορεῖ νὰ κλειστῆι στὸ καβουῦκι κάποιας τοπικῆς παράδοσης – ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ Ὁρθόδοξη, δηλαδή ἡ πατερικὴ παράδοση, δὲν εἶναι μία τοπικὴ παράδοση ἀλλὰ βασικὰ οἰκουμενικὴ. Καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσει ὅλες του τίς ἱκανότητες γιὰ νὰ ἐκφράσει μὲ τέτοιο τρόπο τὸ οἰκουμενικὸ μήνυμα τῶν Πατέρων, μὲ τρόπο πού νὰ διασφαλίζεται ἡ οἰκουμενικὴ καὶ ἡ πραγματικὰ παγκόσμια ἀποδοχὴ του. Εἶναι προφανές ὅτι αὐτὸ δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ δουλικὴ ἐπανάληψη τοῦ πατερικοῦ γραμματός, οὔτε βέβαια καὶ μὲ κάποιο βιβλικὸ φονταμενταλισμό. Γιατὶ ἡ δουλικότητά εἶναι ἄσχετη τόσο πρὸς τοὺς Πατέρες ὅσο καὶ πρὸς τὴ Βίβλο. Οἱ Πατέρες ἦταν τολμηροὶ καὶ θαρραλεοὶ ἀναζητητὲς τῆς θείας ἀλήθειας. Τὸ νὰ ἀκολουθήσουμε τὰ βήματά τους σημαίνει νὰ ἀνοίξουμε νέους δρόμους, ἀλλὰ μόνο μέσα στὸ ἴδιο πεδίο πού ἐκεῖνοι βάδισαν. Δὲν νοεῖται ἀναγέννηση χωρὶς ἐπιστροφή στὶς πηγές. Ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐπιστροφή στὶς πηγές, στὴν Πηγὴ τοῦ ζῶντος ὕδατος καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀπομόνωση σὲ μία βιβλιοθήκη ἢ ἓνα μουσεῖο σεβάσμιων καὶ σεβαστῶν, πλὴν ξεπερασμένων, λειψάνων τοῦ παρελθόντος. Ὁ *Lex Orandi* εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ὄχι μόνο τὸ παράδειγμα ἢ ἡ ἀuthεντία γιὰ τὸν *Lex Credendi*, ἀλλὰ πάνω ἀπ' ὅλα πηγὴ ἔμπνευσης. Εἶναι, καὶ πρέπει νὰ εἶναι, ὄχι τόσο μία δεσμευτικὴ ἢ περιοριστικὴ ἀuthεντία ὅσο ζωὴ ἐν Πνεύματι, μία ζωσα ἐμπειρία, κοινωνία μὲ τὴν Ἀλήθεια, μὲ τὸν ζῶντα Κύριο, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀuthεντία, ἀλλὰ ἡ Ὁδός, ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Ζωή. Ἡ ἀληθινὴ θεολογία μπορεῖ νὰ πηγάζει μόνο ἀπὸ μιὰ βαθιὰ λειτουργικὴ ἐμπειρία. Μπορεῖ καὶ πάλι νὰ γίνῃ, ὅπως ἦταν κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Πατέρων, μαρτυρία τῆς λατρεύουσας καὶ διδάσκουσας Ἐκκλησίας καὶ νὰ σταματήσει νὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ σχολὴ ἄσκησης τῆς περιέργειας καὶ τοῦ στοχασμοῦ. Αὐτὴ ἡ λειτουργικὴ προσέγγιση τῆς θεολογίας ὑπῆρξε πάντοτε τὸ διακριτικὸ γνῶρισμα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετίες, ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία ἀνέλαβε γρήγορα ἀπὸ τὴν ἀτυχή «ψευδομόρφωση», ἡ ὁποία τὴν εἶχε παραλύσει γιὰ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα. Ἀλλὰ γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία ἡ ἀνάκτηση τοῦ Ἀνατολικοῦ χαρακτήρα καὶ ὕφους της δὲν πρέπει νὰ σημαίνει ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο χριστιανικὸ κόσμον. Αὐτὸ πού πρέπει νὰ ἀπορριφθῆι καὶ νὰ ἀποκηρυχθῆι ἀπὸ τὸν ἐκδυτικισμό τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας εἶναι ἡ τυφλὴ ὑποταγὴ της στὶς ξένες παραδόσεις αὐτῆς τῆς (δυτικῆς) σχολῆς καὶ ὄχι ἡ ἀνταπόκριση στὶς προ-

κλήσεις άλλων παραδόσεων ή η αδελφική αναγνώριση όσων οι άλλοι πέτυχαν. Όλες οι δυνατότητες της Όρθόδοξης παράδοσης μπορούν να φανερωθούν και να πραγματοποιηθούν μόνο στο πλαίσιο μιας σταθερής έπαφής με σύνολο τόν χριστιανικό κόσμο. Η Ανατολή πρέπει να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της Δύσης, και η Δύση πρέπει ίσως να δώσει μεγαλύτερη προσοχή στην κληρονομιά της Ανατολής, της οποίας τὸ μήνυμα, τελικά έθεωρεῖτο πάντοτε ὡς οἰκουμενικό και καθολικό.

Βρισκόμαστε ίσως στις παραμονές μᾶς νέας θεολογικής σύνθεσης – θὰ ἔλεγα μίας *νεοπατερικής σύνθεσης*. Η θεολογική παράδοση πρέπει να ένοποιηθεῖ ἐκ νέου, ὄχι ἁπλῶς με τὴ μορφή τῆς ἀνακεφαλαίωσης ἢ τῆς συσσώρευσης. Αὐτὴ φαίνεται ὅτι χρειάζεται να εἶναι μία ἀπὸ τις ἄμεσες προτεραιότητες τῆς Ἐκκλησίας σήμερα. Καὶ φαίνεται να εἶναι ἡ ἀσφαλῆς ἀφετηρία γιὰ τὴ θεραπεία τῆς χριστιανικῆς διάσπασης. Η οἰκουμενική συνεργασία στὸ χῶρο τῆς θεολογίας εἶναι ἤδη ἓνα γεγονός. Ρωμαιοκαθολικοὶ και Προτεστάντες θεολόγοι συνεργάζονται σὲ πολλοὺς τομεῖς. Πρέπει και οἱ Όρθόδοξοι να συμμετάσχουν. Βέβαια, αὐτὸ ἀποτελεῖ μὴ πολὺ φτωγὴ και ταπεινὴ προετοιμασία γιὰ μὴ εἰλικρινῆ συνάντηση τῶν παραδόσεων στὴν πληρότητα τῆς ἀλήθειας. Όμως «τῷ αἰτοῦντι δοθήσεται και τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται». Ἐς ἐλπίσουμε και ἄς προσευχόμαστε ὅτι τὸ νέο ἐγγείρημα, τὸ ὁποῖο με ὅλη μας τὴν ταπείνωση και ἀφοσίωση γιορτάζουμε αὐτὸ τὸ βράδυ, μπορεῖ να μᾶς φέρει, με τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, πιὸ κοντὰ πρὸς δόξαν τοῦ Κυρίου ὅλων μας και γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς εἰρήνης Του στὴ γῆ.